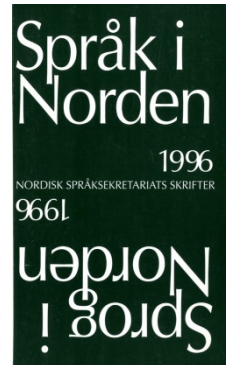

Sprog i Norden

Titel: Å på sin rette plads
Forfatter: Arne Hamburger
Kilde: Sprog i Norden, 1996, s. 116-125
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Å på sin rette plads

Af Arne Hamburger

DRAMAET – FRA FEBRUAR 1948 TIL FEBRUAR 1955 – OM HVOR DET NYE BOGSTAVTEGN Å SKULLE STÅ I DET DANSKE ALFABET

Det svenske alfabet ender fra gammel tid sådan: z å ä ö. Bogstavet å er altså det tredjesidste.

I norsk blev tegnet indført i 1917 i stedet for *aa*, og man gik som en selvfølge ud fra at det skulle stå allersidst i alfabetet – det voldte ingen problemer, og omstillingen foregik smertefrit. Man fulgte således det råd som den danske fonetiker Jørgen Forchhammer havde givet i 1914 i sin *Systematik der Sprachlaute als Grundlage eines Weltalphabets* (Archiv für experimentelle und klinische Phonetik, Berlin, Heft 4, s. 322): Hvis man indfører nye bogstaver, bør de sættes bagest i alfabetet.

Men i Danmark tog det 7 år før å'et definitivt havde fået sin rette plads.

1. Før retskrivningsreformen i 1948

1.1 Selve alfabetet når det bliver remset op

Grammatikeren Jens Høysgaard lader i 1747 alfabetet ende med *æ aa ø*. Rasmus Nyerup foreslår i 1805 – for resten ligesom Høysgaard havde gjort det i 1743 og 1747 – at «antage de Svenskes å, som vi saa højlig trænge til», og han lader det danske alfabet ende som det svenske: *å æ ø*.

Men i skolerne var der en gammel tradition for at sætte *aa* sidst, således i børneremser i al fald fra midt i 1800-årene. Derfor lyder sidste strofe i en revyvis fra 1929 (Mogens Lorentzen: A.B.C.-Visen; i den sammenlignes alfabetet med et menneskes liv):

Z. Æ. Ø. Aa.
Jorden at naa.
Lukke den runde Ring.
Alting og ingenting. Hvid i sin Grav at gaa.
Z. Æ. Ø. Aa.

I 1918-udgaven af den officielle retskrivningsordbog kommer der for første gang en såkaldt Retsskrivningsvejledning, og i dens paragraf 2 står der:

Selvlydstegnene (Vokaltegnene) er: a, e, i, o, u, y, æ, ø, aa.

Sådan står der endnu i den sidste udgaves sidste optryk (1946) før retskrivningsreformen i 1948.

1.2 Alfabetisering, altså: Hvor placeres å i ordbøger og andre alfabetiske registre?

Bogstavforbindelsen *aa* blev selvfølgelig alfabetiseret som *a + a*, altså før *ab*. Men blandt de ikke få skribenter som gik over til *å*, først og fremmest efter at Rasmus Rask i 1826 var gået ind for denne ændring, var der enkelte ordbogsforfattere, og de satte *å* et andet sted. Her nævner jeg bare et par vigtige eksempler: Svend Grundtvig bruger i en uofficiel retskrivningsordbog fra 1870 den svenske placering: *å æ (ö) ø*. Otto Kalkar gør det samme i sin store Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700); den begynder at udkomme i 1881. Derimod sætter H.F. Feilberg i sin store jyske ordbog (den begynder at udkomme i 1886) *å* efter *ø*.

2. Efter retskrivningsreformen i 1948

2.1 Året 1948

I januar bliver det meddelt offentligheden at regeringen har bemyndiget undervisningsministeren (Hartvig Frisch) til at udarbejde en ministeriel bekendtgørelse om at stort førstebogstav i fællesnavne (appellativer), altså almindelige substantiver, afskaffes i skolernes retskrivning. I februar foreslog ministeren og en del folketingsmedlemmer at reformen også skulle omfatte «Erstatning af *aa* med *å*».

Efter at det havde vist sig at der var flertal i Folketinget for hele reformen, nedsatte ministeren et sagkyndigt udvalg til at udarbejde detaljerne i en ministeriel bekendtgørelse. I udvalget var der enighed om følgende:

Å-tegnets plads bliver den sidste i alfabetet.

Men da så bekendtgørelsen kom i marts 1948, var denne bestemmelse ikke med – «uvist af hvilke grunde», som filologen Peter Skautrup skrev i 1953. Var det en ren forglemmelse, eller var det bevidst fra den eller de pågældende ministerielle embedsmænds side? Og hvad var i sidste fald formålet? Under alle omstændigheder blev dét faktum at bekendtgørelsen ikke sagde hvor *å* skulle stå i alfabetet, brugt af modstandere af reformen til at påstå at den havde ført til kaos.

To måneder efter reformen kommer der i maj 1948 et nyt oplag af Gjellerups Retskrivningsvejledning (Jul. Gjellerups Forlag). Ifølge forordet er «Fremstillingen .. godkendt af ordbogsredaktør Jørgen Glahder» (han levede fra 1892 til 1967, havde siden 1923 været redaktør af den officielle Dansk Retskrivningsordbog og var medlem af det sagkyndige udvalg som jeg lige nævnte). I bogen står der:

Ved alfabetiseringsøvelser må reglen være, at *å* er det sidste bogstav i alfabetet.

I juni 1948 bliver denne regel kritiseret i lærerbladet Den danske Realskole: «Det var egentlig en vigtig oplysning .. – men unægtelig en sælsom form at få den i. Man turde vel .. udbede sig henvisning til lovhjemmel [dvs. hjemmel i en bekendtgørelse fra Undervisningsministeriet]». Men noget som er meget vigtigere end denne syrlige kommentar, er et forslag i augustnummeret af bladet: At man skulle gøre *å* til det første bogstav og *a* til det andet, så alfabetet ville gå fra *å* til *ø* og vi ville få en *åab* i stedet for en *abc*! Fx ville så ordene *dåd* og *dåse* i en ordbog komme før *da* og *dad-del*.

I efteråret 1948 udkommer Ny retskrivningsordbog, af Erik

Oxenvad (han ledede Statsradiofoniens danskundervisning); den har ord med *å* efter ord med *ø*.

Fra oktober 1948 har den del af Statstidende (Danmarks officielle dagblad) som rummer tinglysninger af handler med faste ejendomme, pantsætninger af sådanne m.m., jævnlig følgende indledning:

Åbenrå, Ålborg og Århus sættes sidst i Tingbladet.

I december 1948 står der i tidsskriftet Vort Nordiske Modersmål (udgivet af Dansk Forening til Nordisk Sprogøgt):

Bogstavet *å*, også under formen *aa*, vil fremtidigt få plads som sidste bogstav i alfabetet.

2.2 Året 1949

29.1.1949 kom Justitsministeriets årlige bekendtgørelse med «tillæg til fortegnelse over navne [dvs. efternavne], der er undtagne fra tilegnelse ved øvrighedsbevis [dvs. den billige måde at få navneforandring på]» for første gang efter retskrivningsreformen i 1948 (disse bekendtgørelser står i Lovtidende), og den indledes med:

Opmærksomheden henledes på, at bogstavet *Å* (Aa) er anbragt sidst i den alfabetiske orden efter bogstavet *Ø*.

Samme år kommer der i den københavnske telefonbog en ny liste over de fornavne man bør bruge for en sikkerheds skyld når man dikterer bogstaver i telefon (fx «a som Anna»); den begynder med «A: Anna» og ender med «Å: Åse».

I 1949 begynder der at komme konversationsleksikoner med ny retskrivning, og de har *å* som sidste bogstav i alfabetet.

2.3 Året 1950

I 1950 sker der det at filologen dr.phil. Lis Jacobsen (1882–1961) 3. maj i dagbladet Politiken henstiller at *å* i den ny udgave af den officielle retskrivningsordbog kommer til at

blive alfabetiseret på den plads som *aa* hidtil har haft, altså lige før *ab*. Hendes artikel fik Politiken til at lave et rundspørge blandt læserne, og ved den lejlighed kom (10.5.1950) den indtil da mest autoritative udtalelse i sagen: Redaktøren af den ministerielle retskrivningsordbog, Jørgen Glahder (se ovenfor under 2.1), meddelte at Undervisningsministeriet ikke selv havde villet tage stilling til hvor *å* skulle placeres, og derfor havde overladt afgørelsen til det udvalg som arbejdede med den ny udgave af retskrivningsordbogen, og Glahder føjede til at flertallet i udvalget var for at sætte bogstavet sidst i alfabetet. Han sagde at han selv hørte til flertallet, og at Erik Oxenvad, lederen af Statsradiofoniens danskundervisning, var af samme mening.

En måned efter – i Politiken 17.6.1950 – kommer dr. Lis Jacobsen så med en ny idé, idet hun tager det forslag op som havde stået i Den danske Realskole i sommeren 1948 (se ovenfor under 2.1): at placere *å* som et selvstændigt bogstav før *a*, så en abc bliver til en åab!

2.4 Året 1951

28.5.1951 bekræfter Berlingske Aftenavis oplysningen om at Undervisningsministeriet havde overladt til det udvalg som er i gang med den ny udgave af retskrivningsordbogen, at afgøre hvor *å* skal placeres i alfabetet, og bladet føjer til:

Efter hvad det forlyder .. vil det blive placeret til sidst.

Endnu i 1951, altså 3 år efter retskrivningsreformen, måtte alle gå ud fra at bogstavet officielt ville blive alfabetiseret som det sidste bogstav i det danske alfabet. Hvad der var kommet af mere eller mindre officielle oplysninger og forlydender, talte for det.

2.5 Året 1952

I mellemtiden var Lis Jacobsen gået i gang med en helt ny ordbog over moderne dansk, en slags miniudgave af den store Ordbog over det Danske Sprog (1918-56, 28 bind). Denne havde hun selv været med til at sætte i gang i 1911, og hun havde i mange år forestået den som administrator. Miniudgaven gav

hun navnet Nudansk Ordbog, og den kom faktisk i sin første udgave i 1953.

Til denne ordbog havde Lis Jacobsen naturligvis brug for at vide hvor *å* skulle stå, og hun henvendte sig derfor i begyndelsen af juli 1952 til Undervisningsministeriet for at høre om ministeriet nu havde afgjort *å*'ets officielle plads i alfabetet. 19.7.1952 skrev ministeriet til retskrivningsordbogsudvalget og til Lis Jacobsen at ministeriet på foranledning af hendes forespørgsel «til særskilt afgørelse har behandlet spørgsmålet om *å*-tegnet placering og har bestemt, at det i retskrivningsordbogen skal anbringes i begyndelsen af alfabetet». Ministeriet må altså have fortrudt at det 2 år før (se ovenfor under 2.3) havde overladt til udvalget at afgøre spørgsmålet!

Lis Jacobsen offentliggjorde så det svar hun havde fået fra Undervisningsministeriet, i en længere artikel i Politiken 26.7.1952 under overskriften «*Å* bliver nu det første bogstav i alfabetet».

30.7.1952 havde jeg i det samme dagblad et indlæg imod denne placering. Jeg nævner bl.a. at der jo er gået en del år siden *å*'et blev «indført i skolerne, samt i vidt omfang i det praktiske liv. Og .. de fleste af de værker, tidsskrifter o.a. som anvender den ny retskrivning, sætter *å* efter *ø* .. lige fra de mest officielle ..: Lovtidende, Ministerialtidende, Rigsdagstidende, Højesteretstidende, Statistisk årbog». Jeg nævner så bl.a. udbredte håndbøger, leksikoner og ordbøger (derunder tosprogede fra dansk). Og jeg føjer til:

Tungest vejer vel nok at denne alfabetisering er overholdt i løbende opslagsværker såsom lov- og domssamlinger, årbøger og leksikontidsskriftet, samt andre tidsskrifter, hvor man ofte har brug for at slå tilbage på ældre årgange. Det vil ikke blive morsomt at skulle gå og huske på at i årgangene 1949 til 1952 står *å* sidst, i de følgende bind først i alfabetet.

Lis Jacobsen kommenterede mit indlæg i en længere artikel i Politiken 7.8.1952.

Socialdemokraterne var dengang et oppositionsparti, og deres dagblad gik stærkt imod Undervisningsministeriets afgø-

relse. Det var der også andre som gjorde. Således spørger digteren Piet Hein (særlig kendt fra sine korte digte, gruk) om det danske alfabet virkelig skal gå i nationaldragt: åabc (Politiken 8.8.1952).

11.9.1952 har Lis Jacobsen i Politiken «Afsluttende bemærkninger», og jeg har mit sidste indlæg 21.9.1952 (i Social-Demokraten): «Å'et i lambeth walk». Jeg ender med:

det er ejendommeligt at statuere over 4 år senere at å'et alligevel skulle stå forrest.

Er det ikke snarest en art lambeth walk man har opført med det stakkels bogstav?

Lambeth walk er en selskabsdans som blev lanceret i London i 1937 og blev opkaldt efter en gade dér. Under 2. verdenskrig blev der i England lavet en trickfilm af filmstrimler med Hitlers soldater i strækmarch. Soldaterne gik to skridt frem og vistnok ét tilbage, skiftevis. Det er denne parodifilm jeg hentydede til. Den blev vist illegalt i danske biografer under den tyske besættelse og legalt efter denne.

I oktober og november 1952 var der 4 som fandt sammen for at overveje om der ikke kunne gøres noget for at få Undervisningsministeriet til at ændre sin afgørelse om at å skulle stå som første bogstav i den nye udgave af ministeriets retskrivningsordbog. Det var foruden mig (født 1921): Kaj Bom (1914-92), Mikal Rode (1908-93) og Ole Storm (1918-88).

Kaj Bom var redaktør ved Ordbog over det Danske Sprog (den som udkom 1918-56) og var kendt i offentligheden som «slangmagisteren», fordi han i 1948 og 1950 havde udgivet bøgerne Slang og Mere om slang.

Mikal Rode var leksikonmand. Han havde været medredaktør af etbindsleksikonet Den Nye Salmonsens (1949) og var redaktør af SALMONSEN Leksikon-Tidsskrift (det udkom fra 1941 til 1955).

Ole Storm var redaktør af Dansk Konversationsleksikon. Det begyndte at udkomme i 1955 og sluttede i 1961 med et 4. bind, Supplement. Han blev i 1958 litteraturkritiker på dagbladet Politiken.

Vi udarbejdede en henvendelse (på 4 sider) til undervisningsministeren. Vi opnåede at få den underskrevet af omkring 130, bl.a. Sven Clausen (ham som midt i 1930'erne havde startet en bevægelse for at få nærmet de nordiske sprog til hinanden), filologerne Paul Diderichsen, Harry Andersen, Poul Andersen, Marie Bjerrum og L.L. Hammerich.

Et par dage efter (12.11.1952) kom sagen også op i Folketinget, nemlig via et spørgsmål fra den socialdemokratiske politiker Julius Bomholt (1896-1969) til undervisningsministeren, Flemming Hvidberg, professor dr.theol., Konservative Folkeparti (1897-1959):

Er det undervisningsministerens agt at placere bogstavet å som første bogstav i alfabetet og således ændre hidtidig praksis?

Ministeren svarede at der i retskrivningsordbogsudvalget var flertal for at sætte å forrest, men at han nu havde bedt udvalget om at tage stilling til henvendelsen med de omkring 130 underskrifter for at det kunne blive undersøgt om der var kommet nye argumenter frem som man ikke tidligere havde været opmærksom på.

2.6 Året 1953

I 1953 fortsatte mange løbende værker med at have å sidst, og en del nye bøger med alfabetiske registre kom til. Men bl.a. de to største forlag faldt fra og lod nu å være det første bogstav i ordbøger og alfabetiske registre: Gyldendal og Politikens Forlag. Netop på det sidstnævnte kom i september 1953 så Nudansk Ordbog, den som Lis Jacobsen var hovedredaktør af. Bind 1 hed Å - L, bind 2 M - Ø.

2.7 Året 1954

Også i 1954 kommer der nye bøger hvor registeret bagi har å som det sidste bogstav.

Lige så lidt som i 1953 kommer der noget offentligt frem om hvad retskrivningsordbogsudvalget har bestemt sig til efter henvendelsen i november 1952 fra de 130 til undervisningsministeren. Men 29.10.1954 ringer Kaj Bom (en af de 4 fra efterå-

ret 1952) mig op og siger at han har fået at vide at et flertal i udvalget vil råde til at sætte *å* som første bogstav i den retskrivningsordbog som skal komme i 1955. Jeg mener at kunne huske at Bom sagde at nu var der ikke mere at gøre i sagen.

To dage efter skrev jeg et hastebrev til Einar Lundeby (født 1914), sekretær (for bokmål) i Norsk språknemnd. Jeg havde i et par år haft kontakt med ham. Jeg forklarede ham situationen og føjede til at «kun noget ekstraordinært kan hindre at vi blir stillet over for en fuldbyrdet kendsgerning: at retskrivningsordbogen udkommer med *å* forrest. .. Meget taler for at det eneste som endnu kan redde sagen, er en henvendelse til det danske undervisningsministerium fra Norsk språknemnd.»

13.11.1954 skrev Norsk språknemnd til Retskrivningsudvalget (dvs. Retskrivningsordbogsudvalget): «.. [vi] finner .. det naturlig å be om at Danmark velger enten den svenske eller den norske måten, og ikke velger en ny tredje måte som vil gjøre splittelsen enda alvorligere .. Vi ber om at Retskrivningsudvalget vil underrette Undervisningsministeriet om denne skrivelse og de synspunkter den fremhever». Nämnden för svensk språkvård (dvs. det svenske sprognævn) sendte et lignende brev.

2.8 Året 1955

I januar 1955 står der i dagbladene at retskrivningsordbogen får *å* som det første bogstav, men at undervisningsministeren – og han hedder nu Julius Bomholt, altså den politiker som i 1952 stillede spørgsmål i Folketinget til den daværende minister – er usikker, da han hver dag får et utal af henvendelser fra de forskelligste mennesker om sagen.

Hen mod slutningen af januar fortæller dagbladene om brevene fra det norske og det svenske sprognævn. 2. februar kommer sagen op i Nordisk Råd.

Men så slutter hele dramaet brat den 8. februar 1955, nemlig med en bekendtgørelse fra Undervisningsministeriet, underskrevet af Bomholt:

I forbindelse med [retskrivningsbekendtgørelsen fra 1948, altså retskrivningsreformen] .. fastsættes det herved, at *Å* og *å* har sin plads sidst i alfabetet.

17.3.1955 bliver Dansk Sprognævn oprettet. Om efteråret udkommer

RETSKRIVNINGSS ORDBOG

Udgivet af DANSK SPROGNÆVN

I den er A første bogstav, Å sidste.

I 1957 kommer Nudansk Ordbog i 2. udgave, med A – L som første bind og M – Å som andet. I forordet står der:

Da Nudansk Ordbog også fuldt ud tjener som retskrivningsordbog har det – efter at den nye væsentligt omarbejdede ministerielle retskrivningsordbog af 1955 er fremkommet – været nødvendigt at foretage indgribende ændringer i NDO [dvs. Nudansk Ordbog]. Således følger NDO² den nye retskrivningsordbogs alfabetiske orden, hvor *aa* og *å* står sidst i alfabetet, uanset at NDO's redaktion havde foretrukket opretholdelsen af den i NDO gennemførte og af ministeriet dengang tiltrådte rækkefølge, hvor *aa* og *å* står først i alfabetet.